

T. G. Masaryk a Rusko

Jiří Hanuš

Uprostřed Hovorů

V *Hovorech s TGM*, dodnes čtených a oblíbených, se spojily dvě příznivé okolnosti. Masaryk byl sám schopen poutavého výkladu (což osvědčil především svou veřejnou přednáškovou činností a v politických kampaních) a Čapkova bravurní schopnost zachytit prezidentovo vyprávění. Není divu, že vznikl tvar, který je živý dodnes.

O návštěvě Ruska a o Rusku samotném referuje Masaryk v *Hovorech* na několika místech. Na prvním delším místě v kapitole Škola a jiné zájmy hovoří o svém zájmu o slovanství, který musel být v jeho dospívání usměrněn, a o svém studiu ruské literatury (Kirejevskij, Dostojevskij), a posléze o svých prvních návštěvách Ruska ve druhé polovině osmdesátých let. Tato pasáž je velmi zajímavá: prozrazuje Masarykův kritický osten proti Dostojevskému (TGM ho nazývá ateistou a kategoricky tvrdí, že nikdo se nemůže vrátit ke ztracené víře) a protitolstojovský. Kostrou tohoto prvního vyprávění jsou opakované návštěvy u Lva Nikolajeviče Tolstého, v Moskvě a v Jasně Poljaně. V moskevském paláci Masaryk kritizoval Tolského přetvářku (srkal čaj po mužicku skrze kousek cukru v panských pokojích s lenoškami). Českému profesorovi přišlo jednání proslulého ruského spisovatele „chtěné, uměle primitivní, nepřirozené“¹. Při návštěvě v Jasně Poljaně byl Masaryk ještě ostřejší: porovnával reálnou situaci ruského venkova se snahou Tolstého se přiblížit mužikům a sdílet jejich chudobu. Podle *Hovorů* se na Tolstého přímo osopil: „To je oproštění? Vy sic nepijete, ale kouříte cigaretu za cigaretou; když askeze, tož důsledná. Mužik žije chudě, protože je chudý, ale ne proto, aby byl asketou. A řekl jsem mu, co jsem viděl v jeho vsi, ten nepořádek, nemoci, špínu a to všechno. Pro boha dobrého, to vy nevidíte. Vy, takový umělec, neumíte to pozorovat?“² Masaryk nás bohužel neinformoval o Tolstého reakci, jen se spokojil s konstatováním, jak to mistrovi vytmavil. O třetí návštěvě v roce 1910, krátce před Tolstého smrtí,

---

¹ Čapek, Karel: *Hovory s TGM*. Československý spisovatel, Praha 1969, s. 87.

² Tamtéž, s. 88.

Masaryk stručněji shrnuje své kritické stanovisko a konstatuje, že se s Tolstým zkrátka nemohl domluvit ani o „následování“ sedláků a venkova, ale ani o jeho nauce o neodpírání zlému. Na tomto místě je Masaryk opět kategorický: „Když mě někdo napadne, aby mě zabil, budu se bránit, a nebude-li jiné pomoci, zabiju násilníka; když už jeden ze dvou má být zabit, ať je zabit ten, kdo má zlý úmysl.“³

Pro naše téma je v *Hovorech* důležitá pasáž, na které se Masaryk zmiňuje o vydání knihy *Rusko a Evropa* – mluví o souvislosti se svým nekrologem o Tolstém, který si přečetl nakladatel Diederichs a vydal posléze první dva díly knihy. Čapek je ujišťován, že jakmile bude čas, dostane se i na díl třetí, o Dostojevském.⁴

Klíčové partie o Rusku se ale týkají války a zejména jejího pozdního období, tedy formování českých bojových jednotek v Rusku. Masaryk přesvědčivě líčí svá dobrodružství při „rekrutyrce“ dobrovolníků z ruských zajateckých táborů, kontakty s ruskými politiky a úředníky, boje bolševiků s vojáky prozatímní armády a zejména pověstnou příhodu z hotelu Metropol, kde strávil několik dní v bolševickém obklíčení. Tato scéna je vylíčena mistrovsky, se všemi podrobnostmi: Čapek pochopil velmi dobře, že ukazuje nejen tehdejší situaci v Petrohradě, ale Masarykovy osobní ctnosti – překonávání strachu, statečnost, schopnost pozorování situace i v nesmírně obtížných podmínkách. Podobné boje Masaryk ještě popsal při líčení svého pobytu v Kyjevě, který byl rovněž obléhán bolševickými jednotkami.

Masaryk využil svých ruských příhod k obecnějším úvahám o ruských i českých vojácích, přičemž charakterizuje poměrně výstižně problémy, s nimiž se v Rusku setkával, jak ze strany ruských úřadů, tak českých vojáků, kteří představovali jakýsi vojenský amalgám. Široce také Čapkovi vysvětluje své nesnáze s bolševiky, ale neshody s dohodovými mocnostmi (Francií), když prosazoval přesun českých jednotek přes transsibiřskou magistrálu do Francie.⁵ Tato část knihy je věnována evidentně i domácímu publiku a tehdejšímu diskusím o roli a významu českých zahraničních legií a jejich mezinárodním postavení. Ani světová válka nemohla psavému Masarykovi zabránit v tvůrčí spisovatelské činnosti, líčí, jak svou novou knihu *Nová Evropa* promýšlel a sepisoval ve vlaku z válečné Moskvy, vlaku vypraveném anglickou charitativní misí.

---

³ Tamtéž, s. 89.

⁴ Tamtéž, s. 117.

⁵ Tamtéž, s. 144-145.

Než se dostaneme k hodnocení Masarykova vztahu k Rusku v české literatuře posledních dekad a rozboru jeho díla o Rusku a Evropě, zastavme se ještě na chvíli u *Hovorů*. Co nám říkají o samotném Masarykovi a jeho „zповědníku“? Do jaké míry se můžeme na údaje a interpretaci *Hovorů* spolehnout?

Je jisté, že základním Čapkovým záměrem bylo představit Masarykovu osobní historii jeho očima – cílem tedy nebylo nějaké objektivní, nestranné posuzování lidí a událostí. Právě naopak, cílem díla bylo ukázat, jak Masaryk viděl události a další okolnosti ze své osobní perspektivy, jaké měl motivace ke svému jednání, jak je sám zdůvodňoval. V tomto smyslu jsou *Hovory* naplněním žánru osobního rozhovoru, kde jde často o mínění a názor, nikoli o dokumentovatelné informace a důkladné analýzy. Tak nás příliš nemusí překvapovat ani iritovat, když se například příliš nedozvíme o Tolstého protiargumentech vzhledem k Masarykově kritice, když nám TGM nevysvětlí, v čem Tolstý nepochopil Schopenhauera, když někdy příliš generalizuje nebo když je až příliš kategorický, když tvrdí o Dostojevském, že se „není možné vrátit k víře“ (proč by to nebylo možné?), když líčí svou neohroženost. Naopak, zní to velmi autenticky a prozrazuje nám to mnoho o Masarykově myšlení a zejména o jeho sebevědomí. Nemůže být totiž mnoho pochybností o to, že Masaryk byl přesvědčen o své misi, ba že byl přesvědčen o tom, že je k ní vyvolen Prozřetelností. To mu zřejmě dávalo silnou důvěru v sebe sama, ve své přesvědčení, ve své teze, ve své dílo. To je ostatně pověstná červená nit, která se táhne nejen *Hovory*, ale jeho reálným životem už od dob jeho studií. Masaryk byl zkrátka přesvědčen o své výjimečnosti, o tom, že je povolán k velkým, převratným věcem. Těžko pochybovat o tom, že právě toto jeho přesvědčení ho motivovalo i při hodnocení ruských dějin, ruské literatury a celé ruské akce.

Za hranicí Hovorů

Pokročme k objektivnějšímu hodnocení Masarykova vztahu ke slovanství a k ruské historii, kultuře a politice. Uvedme několik příkladů aktuálního bádání, které se věnuje našemu tématu.

První autor, kterého bych rád připomněl v této souvislosti, je literární vědec a kritik František Kautman (1927-2016). Jeho díla věnované ruské literatuře,

zejména F. M. Dostojevskému, jsou také poznámkami k pojetí Masarykovu. Připomeňme si proto některé jeho teze.

Kautman především připomíná, že poměr TGM k Rusku byl vývojovým procesem, od původního okouzleného až po velmi kritický – srovnatelně kritický vztah k Rusku měl před válkou u nás asi jen Vilém Mrštík. Faktem zůstává, že Masarykův zájem o Rusko byl trvalý; byl si vědom, že tato země je významný kulturní a politický činitel pro Evropu. Kautman říká, že jeho zájem dosvědčuje obrovské množství literatury, kterou prostudoval, i jeho osobní kontakty (Muljukov, Tolstoj, Gorkij, Savinkov a další).⁶

Dále se věnuje srovnání Masarykova díla *Rusko a Evropa* a srovnává je se stejnojmenným spisem Danilevského. Je jasné, že oba autoři museli dojít k odlišným závěrům, Danilevskij byl totiž zaujatý slavjanofil. Co se týče Dostojevského, s nimž Masaryk celoživotně polemizoval, podle Kautmana TGM přijímá jeho anamnézu Ruska (titanismus a nihilismus jako společensky rozkladné prvky a plody překotného aplikování reform, polovzdělanost, odtržení inteligence od lidu, ztráta náboženské afirmace), odmítl však jednoznačně jeho terapii – slavjanofilství a pravoslaví.⁷

Kautman velice zajímavě pojmal Masarykův vývoj vzhledem k jeho vztahu k revolucím a ruské revoluci. Odmítl bolševismus a jeho násilnosti (podobně jako odmítal už eserský terorismus), odmítl teoreticky i diktaturu proletariátu a kritizoval metody bolševiků, které mu připomínaly metody Ivana Hrozného.⁸ Přes kritiku ruské říjnové revoluce a jejích následků byl Masaryk zastánce neintervence, přičemž podle Kautmana Masaryk argumentoval spíše prakticky, nikoli ideologicky – především neviděl reálnou protibolševickou sílu přímo v Rusku.⁹

Kautmanův rozbor díla *Rusko a Evropa* je více než přesvědčivý. Je podle něho založeno na analýze Dostojevského, ale obsahuje i postoj ke koncepcím Dostojevského předchůdců a následovníků. Porovnává všechny s vývojem filozofie evropské, zejména s projevy titanismu a humanismu. Vyrovnává se též s evropským pochopením Ruska, které nebylo ani snadné, ani jednoznačné. Je také zajímavé, že Masaryk považoval hlavně syntetickou část svého díla o Rusku za nehotovou a že ji přepracovával – to bylo pro Kautmana znamením „stálého

---

⁶ Kautman, František: *Masaryk, Šalda, Patočka*. EKK, Praha 1990, s. 46.

⁷ Tamtéž, s. 46.

⁸ Tamtéž, s. 47.

⁹ Tamtéž, s. 47-48.

vyrovnávání se s tématem“ u autora, který hořel nedočkavostí po konfrontaci s veřejností: „Poměr k Dostojevskému byl pro Masaryka příliš závažným osobním problémem, stejně jako otázku Ruska pokládal za příliš závažný problém našeho národa, než aby zde zůstalo něco nedořečeného, nedořešeného, nezávažného. Ze všech Masarykových politik toto bylo politikum nejchoulostivější.“¹⁰

Je jistě vhodné dávat Masaryka do kontextu české politiky, což v případě vztahu k Rusku znamená především poměřit ideje Masarykovy s myšlenkami jeho soupeřů i pozdějšího odpůrce Karla Kramáře, nepřehlédnutelné postavy pozdního rakouského i raného československého státu. Jejich vztahu se věnuje v posledních dekádách celá řada českých i zahraničních autorů.¹¹ Ve srovnání s Kramářem působí TGM podle Radomíra Vlčka jako větší realista. Nikterak nepodceňoval význam a vliv Ruska, na druhé straně byl více „havlíčkovsky“ k Rusku a jeho vývoji kritický, uvědomoval si, jak faktické kulturní i politické rozdíly mezi Čechy a Rusy (zejména v oblasti náboženské) a díky svému intenzivnímu studiu věděl, že i Rusko a jeho elity nejsou nakloněny – na rozdíl od Balkánu – k užším, bratrským kontaktům se západními Slovany, tedy i Čechy. Na rozdíl od Karla Kramáře inklinoval stále více k Západu, k Francii, Anglii a USA, zejména v prudkých bouřích světové války. Právě zmíněná pasáž z *Hovorů*, v níž Masaryk hájí svůj postoj vzhledem k přesunu legionářských vojsk přes Sibiř, odkazuje implicitně nejenom na spory s francouzskými, ale i českými politiky. Karel Kramář si totiž přál naopak cestu „západní“, nejkratší, a tudíž i aktivní zapojení legií do občanské války, do protibolševického odporu. Viděno dnešními očima, Masaryk měl mnohem reálnější odhad situace než Kramář, neponořil se nikdy do „emocionálního“ pohledu na Rusko, nebyl nikdy ochoten snovat plány nové federace pod ruským vedením. V tom byl Karel Kramář nejen nesmírně naivní, ale ve svém radikálním protiněmectví nesmyslně a radikálně proruský; dnes bychom řekli, že by to byla cesta z „deště pod okap“. TGM vyhodnocoval lépe praktické politické a patrně i vojenské možnosti. Na druhé straně scénář zapojení československých legií do občanské války v Rusku mohl alespoň do jisté míry změnit situaci a je možné uvažovat v rámci alternativní historie o scénáři, v němž by se Češi podíleli na (marném?) ozbrojeném boji proti bolševické revoluci. Rozhodně by dějiny vypadaly jinak, včetně dalšího

---

¹⁰ Kautman, František: *O českou národní identitu*. Pulchra, Praha 2015, s. 263.

¹¹ Máme zde na mysli zejména literaturu k osobnosti Karla Kramáře, srov. Winklerová, Martina: *Karel Kramář. 1860-1937*. Argo, Praha 2011. Srov. Též vydaná korespondence: *Tomáš. G. Masaryk – Karel Kramář*. AV ČR, Praha 2005.

působení obou protagonistů, Masaryka i Kramáře.¹² Ostatně, diskuse o alternativním zapojení legií probíhaly v době první republiky nejen v souvislosti s osobou Kramářovou, ale s působením Československé národní demokracie a masarykovskou kritikou z pera básníka a žurnalisty Viktora Dyka, který opakovaně otevíral téma domácího a zahraničního odboje.¹³

Ještě podrobněji a hlouběji šla ve své monografii o Karlu Kramářovi Martina Winklerová. Zde je Kramář popsán samozřejmě jako Masarykův dlouhodobý oponent, zvláště vzhledem k chápání Ruska a českého vztahu k němu. I Kramář měl ale svůj myšlenkový vývoj, ve svém obdivu k východní velmoci (který byl umocněn ruskou manželkou) a ve svém antibolševictví byl stálý. Vyvíjel se spíše jeho vztah k Západu, který byl při vzniku republiky spíše pozitivní, teprve později se stával stále kritičtější. Winklerová pracovala s celkem zajímavou dichotomií mezi realitou a různými „obrazy“, což aplikovala na Kramářovy proměny vztahu k různým zemím včetně Ruska. Kramáře označila za „pesimistického realistu“¹⁴ oproti Masarykovu „demokratickému moralismu“, přičemž je jisté, že od poloviny dvacátých let už Karel Kramář nemohl být rovnocenný Masarykův soupeř.¹⁵

Shrnutí vědeckého pohledu na Rusko a Evropu představuje dnes už klasický sborník s názvem *TGM, Rusko a Evropa*, který vycházel z konference konané

---

¹² Zde si neodpustíme charakteristiku Kramářova konceptu slovanské federace, a to prostřednictvím textu Radomíra Vlčka s názvem *Rusko v politických koncepcích T. G. Masaryka a K. Kramáře*: „Překvapením byl Kramářův projekt slovanské federace, se kterým Kramář vyrukoval krátce před vypuknutím první světové války. V českém prostředí ho zatím ještě držel v tajnosti, ale v květnu 1914 se s ním svěřil vedoucímu vídeňské pobočky Petrohradské telegrafní agentury Vsevolodu P. Svatkovskému. Jeho prostřednictvím se Kramářův projekt dostal do Ruska až k ruskému ministru zahraničí Sergeji D. Sazonovovi. V projektu doplněném mapkami mělo slovanskou federaci tvořit Ruské impérium, Bulharské carství a Polské, České, Srbské a Černoohorské království. Mělo se jednat o konstituční monarchii spojenou osobou panovníka, kterým měl být ruský car. Mezi panovníkovy pravomoci měla patřit reprezentace říše navenek, uzavírání spojeneckých smluv, vyhlášení války a sjednávání míru, přijímání diplomatických zástupců, jmenování ministrů války, námořnictva a zahraničí. České a polské země neměly mít vlastního panovníka (na rozdíl od balkánských zemí), v jejich čele měl stát přímo ruský car. (...) Car měl svolávat a uzavírat zasedání Říšské rady a Říšské dumy. V Říšské radě přitom mělo zasednout 25 Rusů, pět Poláků, čtyři Češi, čtyři Srbové, tři Bulhaři a jeden zástupce Černé Hory, tedy zřetelná převaha ruského elementu. (...) Univerzálním komunikačním jazykem měla být ruština, jejíž povinná výuka, a to od druhé třídy obecné školy, měla být zakomponována přímo do ústavy. Na středních školách se měla rusky vyučovat i ruská literatura, na vysokých školách měla být vedena v ruštině výuka na stolici ruštiny, ruských dějin a ruské literatury. Ruština se měla stát i velící řečí v armádě.“ (cit.:

<https://masarykovydney.cz/media/3293321/radomir-vlcek-clanek.pdf>, staženo 26.7. 2022)

¹³ Srov. Tomeš, Josef: *Viktor Dyk a T. G. Masaryk: Dvojitá reflexe českosti*. NLN, Praha 2014.

¹⁴ Srov. Winklerová: Karel Kramář, s. 230nn.

¹⁵ Není možná od věci upozornit aktuálně na vývoj Karla Kramáře ve dvacátých a třicátých letech v souvislosti s vývojem Václava Klause v jeho prezidentském a zejména postprezidentském období. Shodné rysy můžeme vidět v rostoucí kritice Západu.

v roce 1997 v Praze.¹⁶ Dílo je zde probráno z hlediska filozofického, literárního, historického, politologického a dokonce ekonomického. K jeho interpretaci se na konferenci sešli tehdy renomovaní autoři z různých pracovišť a poskytli celkovou charakteristiku Ruska a Evropy. Některé příspěvky mají trvalou hodnotu a nabývají dnes nové aktuálnosti. Alespoň dva příklady za mnohé: text Milana Švankmajera *Rusko a česká otázka naší doby*¹⁷ zkoumá problém vztahu Ruska k menším státům východní a střední Evropy a klade si otázku civilizačně-kulturního vztahu Ruska k Evropě (dvě odlišná civilizační prostředí, která jsou založena na protikladu individualismus x kolektivismus, neumožňují jakékoli prolnutí či kompromis); příspěvek Miloslava Bednáře o východní otázce z filozofického pohledu přesvědčivě analyzuje vztah literárního realismu (Dostojevský) vzhledem k naléhavým filozofickým napětím epochy (nihilismus, pozitivismus, kriticismus) a propojuje Masarykovo a Dostojevského pojetí s tvorbou Alexandra Solženicyna, který se podle Bednáře snaží „skloubit systematickým nihilismem totalitního režimu téměř zlikvidovaný ruský smysl pro osobně mravní, zodpovědnou solidaritu s etickými východisky a základními prvky lidské důstojnosti demokratické civilizace“.¹⁸

Spíše popularizační linii sledují texty oblíbeného spisovatele biografii Pavla Kosatíka, kterému se ovšem občas podaří uhodit hřebíček o hlavičku. Tak ve své práci *České snění* předkládá přehled českého snění (a antisnění) o Rusku, v níž vystihuje ne jeden paradox českých elit k veliké zemi na Východě. I on použil příklad Karla Kramáře jako „promítací plátno“ pro vystižení postojů Tomáše G. Masaryka. I on charakterizuje pojetí TGM jako racionálnější a poučenější, cituje takřka ironickou pasáž z díla *Rusko a Evropa*, v níž Masaryk říká, že Rus musí něčemu věřit: v železnici, žábu nebo byzantinismus, a že ruské myšlení je doposud „mytické“¹⁹ (pro comteovce Masaryka je mytické myšlení překonané stadium!). Kosatík si také všimnul, jak mocně působila ruská klasická literatura na mnohé české literáty a filozofy: Josef Svatopluk Machar se cítil tak ovlivněn Lermontovem, že psal, jak v něm ožívá básníková duše.²⁰ Svěže také působí Kosatíkovo srovnání Masaryka a Zdeňka Nejedlého, který sice také patřil k velkým znalcům Ruska (byl například v Jasné Poljaně jako TGM), ale po světové válce začal nový bolševický stát obdivovat. Masaryk naopak považoval

---

¹⁶ *TGM, Rusko a Evropa. Dílo – vize – přítomnost*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve dnech 12.-14. září 1997 v Praze. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2002.

¹⁷ Švankmajer, Milan: *Rusko a česká otázka naší doby*. In *TGM, Rusko a Evropa*, s. 165-169.

¹⁸ Bednář, Miloslav: *Filozofický problém východní otázky v případě Ruska a Evropy u T. G. Masaryka a soudobý stav filosofie*. In *TGM, Rusko a Evropa*, s. 50.

¹⁹ Kosatík, Pavel: *České snění*. Torst, Praha 2010, s. 155.

²⁰ Tamtéž.

nové Sovětské Rusko za „anomálii, která se v zaostalé zemi sběhla mimořádně nešťastnou náhodou“²¹.

Podobné obrazy najdeme i v Kosatíkově publikaci *Jiný TGM*.²² Zde se Kosatíkovo vypravěčské umění uplatnilo v nejvyšší míře nikoli v teoretických Masarykových pojednáních (*Rusko a Evropa*), i když i zde si všiml jeho přechodu od obdivu k Dostojevskému k jeho velmi silné kritice a takřka protikladnosti jeho vlastního způsobu uvažování. Masarykova činnost v Rusku jak před bolševickou revolucí, tak v jejím průběhu umožnila vykreslit Masaryka plasticky, s jeho změnami názorů, s jeho horečnatou aktivitou, s jeho kontroverzností a rozpory. Jeví se jako velmi pravděpodobné, že pro válečné čtyřletí byl Masaryk skutečně na vrcholu svých sil, že navíc dokázal sjednocovat, nikoli pouze rozdělovat, že dokázal přijímat nelehká rozhodnutí, že se stal zkrátka velitelem, který pro splnění svého cíle udělá maximum. Alespoň krátký citát: „Rusové Masaryka obviňovali, že vede sobeckou, nacionální válku za vznik svého státu. Bránil se, že není šovinistou, že jeho zápas má historické příčiny a že jím kromě českých sleduje i ruské zájmy. Nevede válku národnostní, ale revolučně demokratickou, v níž je jeho úspěch zájmem všech. „Pokud my Čechoslováci zahyneme, Němci a Maďaři získají úplné vítězství. S námi zahynou všichni ostatní Slované, Rusko nevyjímaje.“²³ Nemůže být pochyb o tom, že Masaryk hrál jakýsi typ ruské rulety, zejména s bolševickými vůdci. Zůstane tématem alternativních dějin, co by se stalo, kdyby nepustil bolševiky do Kyjeva a zapojil se do bojů proti nim, jak to chtěl Kramář. Víme jen, že TGM své stanovisko a správnost svého postupu držel až do konce života. Kosatíkovi je však třeba přisvědčit v jeho hodnocení Masarykovu poměru k bolševikům a bolševictví, včetně jeho chybného odhadu v době trvání bolševického státu a určitého zlehčování bolševického nebezpečí pro mladou československou republiku. Také je otázka, zda měl TGM pravdu, když mluvil o „chytřejších Čechách“, kteří by nasedli na lep bolševickému agitátorovi.²⁴ To možná platilo pro období před druhou světovou válkou, a ještě nikoli univerzálně.

---

²¹ Tamtéž. s. 158.

²² Kosatík, Pavel: *Jiný Masaryk – Masaryk Řezníček TGM*. Nakladatelství Paseka, Praha 2018. Jakkoli chápu možné důvody pro tento název Kosatíkova díla, přece jen se mi zdá upřílišené. Výklad do značné míry odpovídá současnému poznání TGM, není to tedy nějaká alternativa. To nic nemění na čtivosti a zajímavosti díla. Vtipný nápad je i v grafickém pojetí obálky (přeškrtnutá jména).

²³ Kosatík, *Jiný TGM*, s. 248.

²⁴ Tamtéž, s. 315.

Osobní hovory s Masarykem

V poslední části eseje bych rád dal prostor komentáři, spíše osobnějším, k Masarykovu dílu *Rusko a Evropa*. Proč je to dílo zásadní, proč by se mělo číst, ba studovat, a proč prozrazuje mnohé o svém autorovi.

Kniha *Rusko a Evropa* je zajímavá už tím, jak vznikala. Dnes se často říká, že všechno by mělo mít svůj příběh, takže kdejaká reklama ho má (a musí mít). Kniha TGM o Rusku a Evropě má ale skutečně nefalšovaný příběh, který výstižně popsal zmíněný František Kautman, a sice ve své publikaci o Dostojevském.²⁵ Toho podle jeho vlastních slov lákal „záhadný“ třetí díl Ruska a Evropy už v šedesátých letech, který nebyl ani před válkou ani po válce vydán – Kautman by si mohl sice asi s obtížemi opatřit anglické vydání z roku 1964, ale v důsledku nepříznivých okolností se k němu nedostal. O to víc byl potěšen, když mohl po roce 1989 společně s dalšími editory pro nakladatelství Academia tento díl připravit. Nebylo to nikterak snadné, protože šlo o náročnou rekonstrukci ze dvou neúplných německých a dvou českých strojopisů. Touto pětiletou prací však mohl Kautman proniknout nejen hluboko do tajů Masarykova myšlení, ale i do myšlení Dostojevského, kterému je díl z podstatné části věnován. Nedosti na tom – příběhovost knihy je dána už tím, že se s ní její autor trápil, na rozdíl od svých ostatních publikací, které se snažil dostat rychle ke čtenářům, aby mohl „polemisovat“. *Rusko a Evropa* je nepochybně Masarykův životní opus, což dokládá nejen to, že si byl vědom závažnosti tématu, ale i to, že pro něj představoval celoživotní výzvu. Knihu vydal v předvečer první světové války, ale pral se s její další částí ještě desetiletí po ní – zachycuje tak i jeho vlastní myšlenkový vývoj.

Osobně mne na stránkách *Ruska a Evropy* zaujal přehled ruských osobností nejrůznějších směrů (slavjanofilové, zapadníci, revolucionáři-socialisté). V tomto seznamu pro oko „Zápaďana“ vyniknou stránky věnované filozofovi Petru J. Čaadajevovi (1794-1856), autorovi pozoruhodných *Filozofických listů* a *Apologie bláznovy*. Je zajímavé, že tohoto autora, který se značně vymyká hlavním proudům ruského intelektuálního prostředí, Masaryk umístil na v úvodu první části druhého dílu, tedy ho „předsadil“ všem ostatním analyzovaným myslitelům. Zapůsobil na něj jako první moderní ruský filozof. Čaadajev podává nejen ostrou kritiku intelektuálního života, ale přiklání se

---

²⁵ Kautman, František: *Fjodor Michajlovič Dostojevskij. Věčný problém člověka*. Academia, Praha 2004.

nikoli k pravoslaví, nýbrž ke katolicismu, který mu je principem jednoty a jedinečnosti. Pravoslavní křesťané jsou křesťany „podle jména“, jen formálně, za příklad klade Čaadajev paradoxně proti Rusům Angličany se svou opravdovou náboženskostí, i když Angličané nejsou rovněž většinově katolíci. Masarykovi muselo na Čaadajevovi imponovat, že neidealizuje ruského mužika ani masu prostých ruských lidí a že je mu protivné „šovinistické velebení Ruska“, přítomné v jeho době.²⁶ Rusko pouze napodobilo Západ, aniž by ho vstřebalo. Pro tyto své názory byl ostatně Čaadajev vyšetřován policejním lékařem a prohlášen za choromyslného. Masaryka evidentně bavilo ukazovat historický kontext analyzovaných osobností – Čaadajeva označuje jako opožděného děkabristu a znalce a příznivce postnapoleonské Evropy (znal francouzskou konzervativní literaturu), zkoumá jeho romantismus (prožil svou „romantickou konverzi“), měl blízko k mystice. V těchto rysech je ovšem Masarykovi cizí. Rovněž tak jeho absence „vědecké pevnosti, propracovanosti“.²⁷ Dalo by se říci, že Čaadajev Masaryka nezmate – vidí v něm přesně mnoho rozporů, nejasností, problémů, paradoxů (nakonec se k němu hlásili jak zapadníci, tak někteří slavjanofilové), konečně český myslitel rozpoznal u ruského myslitele „teokratické“ prvky, kterým oponoval jak v Rakousku, tak v Rusku. Dodnes působí Masarykovy rozklady promyšleně, živě, čtenářsky atraktivně. Není pochyb o tom, že Masaryk měl neobyčejnou schopnost vidět rozpory ve filozofických i politických konceptech.

Nejde ovšem pouze o to, koho do své knihy Masaryk uvádí, ale také jakým způsobem. Dodnes může čtenáře fascinovat důkladnost a jistá přesvědčivost, s jakou Masaryk přistupuje k hodnocení jednotlivých postav nebo filozofických a náboženských dobových proudů. Stačí si přečíst například portrét Alexandra Gercena z prvního dílu nebo Alexandra Bakunina z dílu druhého, aby byla zřejmá metoda autorského přístupu a její přednosti a případné slabiny. Masaryk si totiž, jak bylo řečeno, vytkl za úkol zpracovat především filozofické myšlení významných ruských osobností, ale není v tom úplně důsledný. Jeho výklad představuje sice filozofickou analýzu na základě rozboru konkrétních děl, nakonec však převáží komplexní historicko-psychologicko-etický pohled. Ten má jistě mnoho předností, například tu, že o konkrétní osobnosti se mnoho dozvídá i filozoficky neorientovaný čtenář. Komplexita úvah je ale zatížena

---

²⁶ Masaryk, Tomáš G.: *Rusko a Evropa I.* Ústav T. G. Masaryka, Praha 1995, s. 170.

²⁷ Tamtéž, s. 173. Masaryk mu v tomto smyslu vytýká, že sice obhajoval katolicismus, ale katolíkem se nestal, což byla svého druhu „nedůslednost“. V tomto smyslu je zajímavé, že sám car Alexander I. byl v tomto smyslu zaujat papežem a papežstvím. Katoličení, řečeno slovy Masarykovými, nebylo tehdy v Rusku tak výjimečné, jak by se mohlo na první pohled zdát.

množstvím velmi osobních postřehů, úvah a soudů. Filozofické laděné portréty tak ustupují celkovému, poměrně subjektivnímu hodnocení, které je cenné i kulturně historicky. U Bakunina je například podrobně sledován jeho psychologický profil, změny myšlení, vztah ke Karlu Marxovi a rozdíly v jejich nátuře i způsobu psaní, jeho cestování po Evropě, poměr ke Slovanům atd. Masarykův styl je nezaměnitelný, přitom se ale dá říci, že *Rusko a Evropa* je dílem, v němž byl už jeho autor zkušený spisovatel, poučený mnoha polemikami nad obsahem i metodou svých předchozích knih a článků. Nebrání se, což je čtenářsky vděčné, ani charakteristickým detailům, které dokreslují zvolené postavy: „Bakunin, který chtěl ze základů přetvořit svět, zůstal po celý život naivním fantastou: jeho stoupenec Cafiero odkázal mu své dědictví. Bakunin chtěl v Itálii vyvolat povstání a koupil poblíže Locarna vilu, z níž chtěl – vykopat tunel do Itálie, aby mohl své anarchisty nepozorovaně do Itálie dopravit...“²⁸

Masarykova obeznámenost s náboženstvím a hluboký zájem o pravoslaví a jeho myslitele se projevuje de facto v celé knize. Je to možné konkretizovat především rozborem Dostojevského, ale například i charakteristikou myslitelů typu Vladimíra Solovjova (1853-1900) kteří se nehodí do žádné „škatulky“ (slavjanofilové, zapadníci), neboť představuje svérázný, „mystický“ systém, který sice je ovlivněn jak ruským myšlením, tak západní filozofií, zejména – jak Masaryk přesvědčivě ukázal – Spinozou, Comtem a Kantem. Masaryk je v Solovjovově případě vzácně stylově jasný, argumentačně přesvědčivý. A to jak při hodnocení jeho filozofie, teologie, ale i při vysvětlení jeho příklonu ke katolicismu a v ocenění židovství a orientálního Východu. TGM přesně vystihl Solovjovovy slabiny, vágnost některých představ i utopičnost projektů, zejména smíření rozumu a zjeveného náboženství. Charakterizuje ho celkem výstižně jako „moderního Origena“, a to v pokusu smířit gnózi s pravověrností a na základě platonismu smířit „lidské s božským“.²⁹ Kapitola o Solovjovovi umožňuje Masarykovi také zevrubný exkurz o mystice jako takové a jejím vývoji, zejména v moderní době. Masaryk má ovšem zcela jasno v tom, že mystika nakonec zastíňuje Solovjovův vědecký zrak, a dokonce že se ocitl na scestí – to když byl blízko okultismu. Řečeno masarykovskou terminologií – ruský mystik je náboženský aristokrat, který se snaží uniknout jak vědě, tak lidské (například hospodářské) realitě.³⁰

---

²⁸ Masaryk, Tomáš G.: *Rusko a Evropa II*. Ústav T. G. Masaryka, Praha 1996, s. 37.

²⁹ Tamtéž, s. 215.

³⁰ Tamtéž, s. 219.

Je velice zajímavé, jak Masaryka celý život „trápilo“ křesťanství, jak se s ním celý život vyrovnával. Byl nespokojen s ultramontánním katolicismem, ale zbožnost svého dětství a některé římské kněze měl ve veliké úctě; protestantismus ho sice lákal, ale pouze v jeho liberálních podobách; evangelikálství ho ovlivnilo natolik, že na základě jeho zásad měnil svůj životní styl. A konečně ruskému pravoslaví věnoval knihu, kterou psal celý život. Dalo by se říci, že TGM byl nedogmatickým křesťanem a svou víru neustále poměřoval dvojím metrem: tím, co bychom mohli nazvat ježíšovskou etikou, a dobovým vědeckým poznáním, které bychom mohli nazvat kritickou racionalitou. V tom byl Masaryk svéráz a je možné u jeho díla užít výraz „náboženský amalgám“.

Nelze mu ale upřít, že právě k náboženství dokázal říci podstatné věci: neměl v tom v českém a moravském prostředí konkurenci. Právě u pravoslaví dokázal odkrýt jeho podstatné slabiny a u autorů jako byl Dostojevskij uměl rozlišit jeho vazby na západ a jeho úpornou snahu rehabilitovat pravoslaví a ocenit Rusko. V díle *Rusko a Evropa* už Masaryk nechal zaznít především své výhrady. Nechme opět promluvit Františka Kautmana: „Přijímá-li (i když s výhradami) Dostojevského analýzu moderní sebevražednosti, jeho řešení krize moderního člověka odmítá. Dostojevskij se Masarykovi rozštěpil na umělecké dílo a světový názor. První obdivuje, druhý zavrhuje: zavrhuje monarchismus, samoděržaví, výzvy imperialistickému Rusku – ale především je mu nepřijatelné Dostojevského pravoslaví.“³¹ Masarykovi bylo proti mysli přijmout Dostojevského důrazu na prioritu víry proti logickým argumentům, na zbožnou naivitu prostých lidí, na nutnost očištění prostřednictvím utrpení – to vše ho v podstatě iritovalo.

I dílo *Rusko a Evropa* vede k otázkám, které se týká pravoslaví obecně a ruského pravoslaví speciálně. Jde o problém nedostatku zájmu o nápravu pořádků ve světě, pasivní zbožnosti, výhradně „liturgickému uchopování zásvětna“³². TGM viděl tuto záležitost velmi ostře a ukázal ji na příkladech jednotlivých osobností, i když jeho výklad není teologický, ale filozoficko-společenský. Současně však ukázal, že hledání „čistého“ pravoslaví je chiméra, které spisovatelé a ideologové v Rusku podléhají, ba nechávají se jí strhnout.

Ze třetího dílu *Ruska a Evropy* je mou oblíbenou kapitolou Masarykův výklad o Velikém inkvizitorovi z *Bratrů Karamazových*. V tomto textu je koncentrován pohled českého analytika na Dostojevského pohled na římský katolicismus i na

---

³¹ Kautman, František: Masaryk – Dostojevskij – pravoslaví. In: *TGM, Rusko a Evropa*, s. 86.

³² Filipi, Pavel: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. CDK, Brno 1996, s. 41.

protestantismus a stal se tak trvalou součástí interpretace, která pokračuje až do dnešních dnů. Za nejpodnětnější lze považovat postřeh, že Dostojevskij chtěl organizovat „svůj“ katolicismus a že jeho ideál mnicha v podobě starce Zosimy obsahuje vedle překonávání nihilismu i heterodoxní prvky. Velice zajímavý je i Masarykův rozbor ruského i západního vztahu státu a církve – v něm zaznívají přesné charakteristiky odlišného vývoje západního a východního, včetně západní sekularizace. I zde však zaznívají Masarykovy „silné“ postoje, včetně teze, že Kristus nezaložil církev (což prý Dostojevskij nepochopil).

Žít s Masarykem

Masarykovo dílo nabývá během různých historických obdobíů aktuální význam. Vzhledem k dnešní situaci – válečnému konfliktu vyvolanému Ruskem na ukrajinském území, podpořenému imperiální ideologií – lze číst právě knihu *Rusko a Evropa*, jako i další články a postřehy o Rusku a o světové válce, jako nově a svěže inspirující. Samozřejmě, Masarykovy rozborů se týkají především „dlouhého“ devatenáctého století. I to však pro čtenáře znamená prohloubení vhledu do ruské filozofie, historie, literatury a tamního veřejného prostoru, která i dnes může být velmi užitečná. Jakkoli současné Rusko jedná především v souvislosti svého dramatického vývoje ve dvacátém století a v kontextu pokusu o demokratický vývoj po rozpadu Sovětského svazu, bohatství i rozporuplnost tradice, objevovaná Tomášem G. Masarykem, představuje základ, na němž je možné poznání Ruska, této podivné země.